

УДК 338.31

Дарія Берницька

ТЕНДЕНЦІІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Досліджено проблеми розвитку підприємництва в Україні, подано моніторинг малого підприємництва у Тернопільській області, його актуальних проблем, визначення тактичних і стратегічних пріоритетів державної політики подальшого розвитку підприємництва.

Ключові слова: *мале підприємництво, підприємницька діяльність, підприємницьке середовище, конкурентне середовище, зайнятість, безробіття, фінансова криза, бізнес, реформи, влада.*

На сьогодні в умовах фінансово-економічної кризи, в якій знаходиться держава, одним із перспективних напрямів створення конкурентно-ринкового середовища є розвиток малого і середнього підприємництва. Наша держава саме з малим і середнім підприємництвом пов'язує надію на швидкі позитивні структурні зміни в економіці та вихід з глибокої економічної кризи. В Україні не створено сприятливого середовища для функціонування підприємництва, що виявляється у низці причин економічного, організаційного, правового, соціально-психологічного характеру. Тому комплексний і збалансований підхід до вирішення цієї проблеми має бути складовою загальної системи як у масштабах країни, так і на місцевому рівні.

В європейських країнах мале і середнє підприємництво є основою соціально-економічної моделі. Воно займає переважну частку в таких галузях економіки, як оптова та роздрібна торгівля, харчова промисловість і будівництво, стимулює розвиток конкуренції в європейській економіці, примушує великі компанії покращувати ефективність виробництва та впроваджувати нові технології. За рівнем його розвитку фахівці судять про здатність країни пристосовуватися до мінливої економічної ситуації, формування розвинутого підприємницького середовища, що «розблоковує місцеву економічну ініціативу», активізує бізнес-процеси та підприємницьку ініціативу.

Мале підприємництва на місцевому, регіональному рівні повинно виконувати важливі соціально-економічні функції. Тому, на думку автора, доцільно детально аналізувати економічні показники розвитку підприємництва, провести порівняльну рейтингову оцінку їхньої ділової активності.

Моніторинг підприємництва на Тернопільщині надав можливість визначити динаміку розвитку малого підприємництва за 2010–2012 рр. Як інформаційну базу для проведення економічного аналізу об'єкта дослідження використано зведені дані по регіону головного управління статистики у Тернопільській області.

Одним з основних показників, що характеризують процес становлення малого підприємництва, є динаміка кількості діючих суб'єктів, що подано в табл. 1.

Таблиця 1

**Основні показники діяльності малого бізнесу
у Тернопільській області за 2010–2012 рр.**

Показник	Роки		
	2010	2011	2012
Загальна кількість, один.	4727	4962	4804
Середніх підприємств	317	301	307
Малих підприємств	4410	4661	4497
З них мікропідприємств	3550	3771	3664
Частка у % до загальної кількості			
Середніх підприємств	6,7	6,0	75,1
Малих підприємств	93,3	93,8	75,9
З них мікропідприємств	75,1	93,5	76,4
Кількість зайнятих працівників усього осіб; У тому числі % до загальної кількості зайнятих	89111	86364	85119
Середніх підприємств	...	52,0	54,4
Малих підприємств	39,0	36,1	35,3
З них мікропідприємств	13,4	12,2	12,3

З наведених даних в економіці області за аналізованими показниками спостерігається спад. Так, у 2012 р. функціонувало 4804 суб'єктів малого бізнесу, з них 307 середніх підприємств та 4497 малих. За цими даними спостерігається зменшення кількості порівняно з попереднім 2011 р. на 158 одиниць, але порівняно з 2010 р. їхня кількість збільши-

лася на 77 одиниць. Частка у відсотках до загальної кількості середніх підприємств та малих підприємств зменшилася і становила відповідно у 2012 р. 75,1% та 75,9% у 2011 р. Кількість зайнятих працівників за досліджуваній період зменшується на 2747 осіб у 2011р. порівняно з 2010 р., та на 1245 осіб у 2012 р. порівняно з попереднім періодом.

На нашу думку, найважливішими перевагами малого бізнесу для будь-якої країни є надання численних робочих місць та значний внесок даних структур у ВВП країни.

В Україні частка малих підприємств у ВВП та загальній зайнятості країни не перевищувала 12% та 30% у 2012 р. відповідно. За офіційними даними, в Україні малі підприємства становлять нині 93,7% від загальної кількості усіх підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності. Так за станом на кінець 2012 р. їхня кількість становила 150,8 тис. підприємств [3].

Основні показники розвитку малих підприємств за 2010–2012 рр. в Україні та Тернопільській області подано в табл. 2.

Таблиця 2

**Основні показники діяльності малих підприємств
в Україні та Тернопільській області за 2010–2012 рр.**

Показник	Роки		
	2010	2011	2012
Кількість підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць Тернопільська область	70	70	63
	41	43	42
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб Тернопільська область	2073,6	2070,8	2054,7
	34,8	31,2	30,1
Кількість найманих працівників, тис. осіб Тернопільська область	1992,5	1991,1	1990,5
	33,3	30,4	28,6
Середня заробітна плата по малих підприємствах, грн. Тернопільська область	1185,5	1317,7	1623,15
	Дані відсутні	Дані відсутні	Дані відсутні
Частка обсягу реалізованої продукції малих підприємств до загального обсягу реалізації, % Тернопільська область	14,2	13,8	12,2
	53,1	60,1	58,6
Частка підприємств, що одержали збитки, до загальної кількості малих підприємств, % Тернопільська область	41,0	42,5	45,6
	38,8	31,0	29,9

Наведені дані свідчать про погіршення цього сектору економіки як в Україні, так і в Тернопільській області. Всі показники, окрім середньої заробітної плати, яка збільшилась за аналізований період на 672,94 грн., що більшою мірою зумовлено зростанням мінімальної заробітної плати, відображають зростання негативних тенденцій. З 2010 по 2012 рр. спостерігається зменшення кількості малих підприємств на 10 тис. наявного населення на 12 одиниць, зайнятих і найманих працівників майже на 5% та 4% відповідно. Також відбувається зменшення частки обсягу реалізованої продукції малими підприємствами до загального обсягу реалізації.

Аналіз діяльності малих підприємств дозволяє простежити певні тенденції за основними видами економічної діяльності (табл. 3).

Таблиця 3

Питома вага малих підприємств і фізичних осіб-підприємців у загальних показниках за видами економічної діяльності, %.

Види економічної діяльності	Кількість суб'єктів						Обсяг реалізованої продукції					
	Малі підприємства			Фізичні особи			Малі підприємства			Фізичні особи		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Усього	11,3	15,1	15,9	88,7	84,9	84,1	53,1	60,1	58,6	46,9	39,9	41,4
С/г, лісове та рибне	53,1	67,2	71,3	46,9	32,8	28,7	90,5	93,7	94,9	9,5	6,3	5,1
Промисловість	23,4	31,6	31,4	76,6	68,4	68,6	63,5	74,8	70,0	36,5	25,2	30,0
Будівництво	35,9	48,1	50,8	64,1	51,9	49,2	42,4	71,9	77,8	37,6	28,1	22,2
Оптова та роздрібна торг.	4,3	5,9	6,1	95,7	94,1	93,9	49,4	51,1	48,7	50,6	48,9	51,3
Транспорт, складське господ.	4,3	6,7	8,2	95,7	93,3	91,8	28,4	51,8	51,2	71,6	48,2	48,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	10,9	13,4	11,5	89,1	86,6	88,5	18,2	21,2	15,2	81,8	78,8	84,8
Інформація та телекомунікації	23,2	26,8	23,4	76,8	73,2	76,6	53,9	55,9	56,9	46,1	44,1	43,1
Фінансова та страхова діяльність	23,8	32,0	28,7	76,2	68,0	71,3	82,1	66,3	49,7	17,9	33,7	50,3
Операції з нерухомим майном	61,7	64,9	36,5	38,3	35,1	63,5	60,9	67,2	60,8	39,1	32,8	39,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	14,6	21,2	23,5	85,4	78,8	76,5	27,6	43,6	43,7	72,4	56,4	56,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	16,2	22,7	35,4	83,8	77,3	64,6	67,3	61,3	63,0	32,7	38,7	37,0
Освіта	14,6	24,7	22,6	85,4	75,3	77,4	47,9	57,7	45,3	42,1	42,3	54,7
Охорона здоров'я	15,3	20,8	20,4	84,7	79,2	79,6	34,1	44,1	39,7	65,9	55,9	60,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	15,6	18,6	14,8	84,4	81,4	85,2	62,2	97,9	20,1	37,8	2,1	79,9
Надання інших видів послуг	2,4	3,4	5,4	97,6	96,6	94,6	11,6	16,1	18,4	88,4	83,9	81,6

Позитивно, що на відміну від 1990-х років, утворення малих підприємств відбувається не в результаті поділу чи реструктуризації діючих підприємств, а шляхом утворення абсолютно нової виробничої одиниці.

Якщо на початку реформування економіки спостерігалось переважно активне утворення нових торговельних підприємств, то сучасна ситуація характеризується виникненням нових підприємств у сільському, лісовому та рибному господарстві, промисловості, будівництві, у сфері операцій з нерухомістю (пік припадав у 2011 р.) та у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, готельного й ресторанного бізнесу, освіти, охорони здоров'я та інших.

Розподіл питомої ваги малих підприємств за основними видами економічної діяльності у 2012 р. був таким: у виробничому секторі (сільське господарство, промисловість та будівництво) зросла частка будівельних підприємств з 35,9% у 2010 р. до 50,8% у 2012 р. У сільському, лісовому та рибному господарстві 71,3%, промисловості – 31,4%; У сфері обслуговування, зокрема у сфері операцій з нерухомістю займалися 36,5%, (пік припадав у 2011 р. що становило 64,9%) та у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 35,4%, професійна, наукова та технічна діяльність 23,5%, 28,7% малих підприємств від їхньої загальної кількості займалися фінансовою та страховою діяльністю. У сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги працювало 20,4% малих підприємств, у сфері освіти 22,6%.

Кількість фізичних осіб – підприємців за галузевим розподілом переважає над кількістю малих підприємств практично у всіх видах економічної діяльності, крім сільськогосподарської.

За видами економічної діяльності найбільшим є внесок фізичних осіб-підприємців у оптовій та роздрібній торгівлі (94,1%), діяльності транспорту та складського господарства (91,8%), мистецтві, спорті, розвагах та відпочинку (85,2%), організації харчування (88,5%), у сфері охорони здоров'я (79,6%), освіта (77,4%), готельному та ресторанному бізнесі (76,6), промисловості (69,4%). Усього 15,9% припадає на малі підприємства, враховуючи мікропідприємництво, та 84,1% займають фізичні особи.

Доцільно зазначити, як змінився обсяг реалізованої продукції за видами економічної діяльності. У 2012 р. обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) склав 5978,9 млн. грн., що становить 12,2% до загальнообласного обсягу реалізованої продукції, у 2011 р. – 15,8%. Обсяг реалізованої продукції виробничої сфери склав 41,6%, сільського, лісового та рибного господарства – 22,4%, промисловості – 14,3%, будівництва – 4,9%, невиробничої сфери – 58,4%. Питома вага малих підприємств у обсязі реалізованої продукції є вищою, ніж у фізичних осіб-підприємців майже за всіма видами економічної діяльності.

Вагому соціальну роль підприємництва визначає його здатність до швидкого і масштабного створення нових робочих місць. Кількість підприємств малого бізнесу, зайнятість та оплата праці аналізується у табл. 4.

Таблиця 4

Кількість підприємств малого бізнесу, зайнятість та оплата праці

Показник	2010 рік	2011 рік	2012 рік
Кількість малих підприємств, одиниць	4410	4661	4497
% до загальної кількості	93,3	93,8	93,5
% до попереднього року	...	105,7	96,5
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	41	43	42
Кількість зайнятих працівників, осіб	34754	31151	30049
% до загальної кількості зайнятих працівників	39,0	36,1	35,3
% до попереднього року	...	89,6	96,5
Кількість найманих працівників, осіб	33253	30439	28553
% до загальної кількості найманих працівників	38,0	35,5	34,1
% до попереднього року	...	91,5	93,8
Витрати на персонал, тис. грн.	440719,0	618399,8	669606,5
% до загальних витрат на персонал підприємств	25,5	26,5	24,6
% до попереднього року	...	140,3	108,3

За підсумками 2012 р. на малих підприємствах кількість зайнятих працівників становила 30049 осіб, у тому числі найманих – 28553 осіб, що складає, відповідно, 35,3% та 34,1% від загальної кількості зайнятих та найманих працівників на підприємствах, суб'єктах підприємницької діяльності області. На мікропідприємствах кількість зайнятих працівників становила 10502 особи, у тому числі найманих – 9725 осіб, що складає, відповідно, 12,3% та 11,6% від загаль-

ної кількості зайнятих та найманих працівників. Негативним є те, що порівняно з 2011 р. кількість працюючих зменшилася на 1102 осіб. За аналізований період зросла заробітна плата, яка збільшилась на 51206,7 тис. грн., що більшою мірою зумовлено зростанням мінімальної заробітної плати.

За даними Держкомстату, в 2009 р. в малому бізнесі України працювало близько 6,5 млн. зайнятих (у т.ч. найманих працівників). За даними Державної служби статистики, уже у 2010 р. цей показник скоротився до 4,9 млн. осіб, тобто за рік відбулось скорочення кількості зайнятих у малому підприємстві України більше ніж на 1,5 млн. осіб, або майже на 25%. З одного боку, ці показники означають, що за кількісним виміром стан розвитку малого і середнього бізнесу в Україні загалом відповідає кращим європейським показникам, а з іншого, свідчать про тривожну тенденцію згорання сектору за кількістю зайнятих у ньому. Це можна пояснити, що це наслідки негативного бізнес-клімату в Україні і щорічного його погіршення [1].

Питання розвитку малого та середнього підприємства особливо актуалізується в умовах розгортання фінансової кризи та зростання безробіття. Тому оптимізація реалізації людського фактору в умовах формування ринкової системи господарювання, пом'якшення наслідків дії чинників кризи залежать від ефективного розгортання підприємства в усіх сферах і на всіх рівнях господарського життя. Орієнтація на активну життєву економічну стратегію, підтримка соціально вразливих верств населення тісно пов'язується з участю у самостійній підприємницькій діяльності, намаганням організувати власне підприємство, почати свою справу. Особливо це стосується економічно активного населення. Задля прийняття оптимальних та ефективних рішень щодо залучення економічно активного населення до підприємницької діяльності важливо з'ясувати рівень готовності населення до підприємницької діяльності, специфіку мотивації щодо підприємства трудової частини населення.

Економічна діяльність малих підприємств характеризується фінансовими показниками. За підсумками роботи малих підприємств (включаючи мікропідприємства) у 2012 р. сальдовий фінансовий результат до оподаткування був позитивним і становив 162,9 млн. грн. (загальна сума

прибутку – 553,1 млн. грн., збитку – 390,2 млн. грн), фінансовий результат мікропідприємств був негативним і склав 28,9 млн грн.

Основна частина позитивного сальдового фінансового результату, отримана малими підприємствами сільського, лісового та рибного господарств – 254,1 млн. грн., у тому числі мікропідприємствами – 31,2 млн. грн.

Основна частина негативного фінансового результату склалась на підприємствах, які займаються операціями з нерухомим майном (-90,9 млн. грн.), у тому числі на мікропідприємствах 20,5 млн. грн. збитку.

Після сплати всіх податків кінцевий результат від фінансової діяльності малих підприємств склав 118,5 млн. грн. чистого прибутку, мікропідприємства отримали 42,5 млн. грн. збитку. За підсумками 2012 р. рівень рентабельності операційної діяльності малих підприємств з урахуванням мікропідприємств загалом по області становив 7,1%, що на 1,5% менша ніж у 2011 р.

Найбільш рентабельно впродовж 2012 р. працювали малі підприємства, які займаються професійною науковою та технічною діяльністю (18,3%), підприємства лісового сільського та рибного господарств (16,9%). Значно зменшилась рентабельність підприємств оптової та роздрібної торгівлі, підприємств ремонту транспортних засобів та мотоциклів. Нерентабельною у 2012 р. стала діяльність підприємств, що займаються операціями з нерухомим майном, підприємств охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, освіти. Нерентабельною залишилась діяльність підприємств з тимчасового розміщування й організації харчування, з мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, промисловості, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування [3].

З проведеного автором аналізу динаміка розвитку малого та середнього підприємництва протягом 2010–2012 р. засвідчує такі тенденції:

– скорочення обсягів реалізованої продукції суб'єктами МСП у зв'язку зі зниженням споживчого попиту на внутрішньому та зовнішньому ринках, вивільненням робочої сили, нерозвиненістю інфраструктури;

- зростання кількості збиткових підприємств;
- зниження мотивації до створення нових підприємств;
- депресійні тенденції зумовили негативні структурні зміни зайнятості у секторі малого підприємництва.

Отже, необхідно констатувати, що державна політика в Україні щодо малого підприємництва є непослідовною, фрагментарною, містить внутрішні неузгодженості та протиріччя, відповідно, є неефективною. Державна політика щодо малого підприємництва так і не стала політикою Уряду, не стала крос-політикою для системи державного управління, а є на рівні вузьковідомчої політики окремого відомства. Можна стверджувати, що в цілому все ще позитивні результати розвитку малого підприємництва в країні не є наслідком відповідної державної політики – їх досягнуто суспільством сусперечій. [2].

Для України рішення щодо визначення об'єкта політики ще попереду. Можна сформулювати, що основною проблемою, яка заважає розвитку національного малого підприємництва, залишається не сприйняття малого бізнесу як основного інструменту соціальної політики та забезпечення робочими місцями населення країни. Навпаки – малий бізнес розглядається в Україні в рамках державної політики виключно в економічній площині.

Відповідно, відносини держави та бізнесу є вкрай важливими для розвитку країни та регіонів. Їх стан може відігравати як позитивну роль, виступаючи механізмом сприяння та прискорення соціально-економічного розвитку, що і є основним завданням держави, так і негативну роль, за якої зміст відносин «держава – бізнес» виступає механізмом гальмування, або навіть пригнічення суспільного розвитку [4]. Історія наводить безліч таких прикладів. Зрозуміло, що термін «відносини бізнесу і держави» слід розуміти як відносини між бізнесом та інститутами державної влади. Водночас необхідною умовою успішності реалізації реформ є забезпечення високого ступеня довіри до влади. Це можливо лише на шляху гарантування бездоганної управлінської дисципліни та високої фаховості державних службовців усіх рівнів.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
2. Зелена книга малого бізнесу України – 2012 / Д. В. Ляпін, В. І. Дубровський, О. М. Піщуліна, О. П. Продан. – К. : Інститут власності і свободи, 2012. – 124 с.
3. Статистичний збірник «Діяльність малих підприємств Тернопільщини» / Головне управління статистики в Тернопільській області. – 2013. – 157 с.
4. «Щодо ефективності підтримки та перспектив розвитку малого підприємництва у регіонах». Аналітична записка ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/903/

Daria Bernytska

TENDENCIES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE REGION

The article deals with the actual problems of entrepreneurship development in Ukraine, given monitoring of development of small business in the Ternopil region its pressing problems, the definition of tactical and strategic policy priorities for further business development.

Keywords: *small business, entrepreneurship, business environment, competitive environment, employment, unemployment, financial crisis, business, reform government.*